

**Esad Delibašić**

## **KULTURNA POLITIKA IZMEĐU JAVNOG INTERESA I TRŽIŠTA**

### **SAŽETAK**

Suvremena društva i vlast u njima stalno tragaju za najadekvatnijim modelom kulturne politike koji bi omogućio razvoj kulturnih potreba i navika, te učinio kulturu dostupnom svim građanima. Kulturna politika nalazi se pred dilemom: treba li sektor kulture i umjetnosti prepustiti dominantnom upravljanju države i njezinih organa ili kulturu treba učiniti nezavisnom od svakog uticaja i djelovanja države. Modeli kulturne politike suštinski se razlikuju po tome da li se država fokusira, s jedne strane, na javni interes, tj. na zadovoljavanje i razvoj kulturnih potreba i interesa građana u skladu sa vrijednostima i ciljevima koji su javno prihvaćeni, odnosno, na rješavanje problema u kulturi pomoću instrumenata kulturne politike, ili, država, s druge strane, treba posve prepustiti kulturu tržišnoj regulaciji. Nužno je pri formuliranju modela kulturne politike pronaći mjeru kojom će se omogućiti djelovanje države u zaštiti javnog interesa (uz očuvanje autonomije kulture), ali i izlazak, jednim dijelom, kulture na tržište (kulturni turizam, kulturne i kreativne industrije), uz konstantan oprez s obzirom na opasnosti komercijalizacije.

**Ključne riječi:** kulturna politika, modeli kulturne politike, autoritarni i demokratski model kulturne politike, državni i paradržavni model kulturne politike, liberalni i tranzicioni model kulturne politike, autonomija kulture.

## CULTURAL POLICY BETWEEN PUBLIC INTEREST AND THE MARKET

### ABSTRACT

Contemporary societies and authorities are in a constant search for the most appropriate model of cultural policy which would enable the development of cultural needs and habits, thus making the culture available to all citizens. Cultural policy is facing a dilemma: should the sector of art and culture be under dominant control of state and its institutions or the culture should be made independent of all influences and activities of the state. Models of cultural policy are essentially different in that whether the country focuses, on one hand, on public interests and development of cultural needs and interests of citizen in accordance with the values and goals which are publicly accepted. In this case the problem solving in culture is done with the help of instruments of cultural policy. On the other hand, the state should allow the culture to be regulated in accordance with the market. In creating the models of cultural policy, it is essential to find proper relationship between the necessary state activities in protection of public interest (whilst preserving autonomy of culture) and in one part, the exit of culture in the market (cultural tourism, culture and creative industries), while constantly being careful of dangers rising from commercialization.

**Key words:** cultural policy, models of cultural policy, authoritarian and democratic model of cultural policy, state and para-state model of cultural policy, liberal and transitional model of cultural policy, autonomy of culture.

## UVOD

Kroz povijest države su imale različit odnos prema kulturi, zavisno od svog generalnog stava o ulozi i značaju umjetnosti i kulture u društvu. One su uočile značaj kulture za svoju međunarodnu afirmaciju i jačanje unutrašnje društvene kohezije. Model kulturne politike koji se provodi u nekoj državi u najvećoj mjeri zavisi od karaktera trenutne političke vlasti. Tako, naprimjer, ako je na vlasti neka od stranaka političke desnice (ako uopće još možemo prihvatiti ovakvu političku klasifikaciju), najvjerovatnije je da će odabrati takav model kulturne politike koji uvažava tradicionalne vrijednosti, koji podržava projekte nacionalne kulture i koji, često, ima negativan odnos prema savremenim tokovima umjetnosti. Ta koncepcija preferira klasična nacionalna djela, afirmira kontinuitet nacionalnog i kulturnog identiteta, forsira projekte od nacionalnog značaja itd. S druge strane, ukoliko je na vlasti neka od stranaka političke ljevice, najvjerovatnije da će za model kulturne politike odabrati koncepciju koja zagovara veći stupanj kulturne komunikacije i razmjene, koncepciju koja će se suprotstavljati procesima pretjerane retraditionalizacije, koncepciju koja je otvorena za kulturno posredovanje identiteta i koja kulturu ne vezuje isključivo za naciju i državu.

Konkretna kulturna politika nisu idealno-tipski modeli nego entitet koji realno egzistira. S druge strane, teorijski modeli kulturne politike predstavljaju misaone konstrukcije koje, ipak, nemaju identične korelate u realnosti. Naime, ovi modeli predstavljaju sintezu niza sličnih praktičnih kulturnih politika. Teorijski modeli kulturne politike se formiraju tako da se zajednički elementi sličnih praktičnih kulturnih politika sublimiraju u jedan misaoni konstrukt, dok se njihovi različiti elementi zanemaruju.

### Tipologije modela kulturne politike

Suvremena društva i vlast u njima stalno tragaju za najadekvatnijim modelom kulturne politike koji bi omogućio razvoj kulturnih potreba i navika, te učinio kulturu dostupnom svim građanima. Kulturna politika nalazi se pred dilemom: treba li sektor kulture i umjetnosti prepustiti dominantnom upravljanju države i njezinih organa ili kulturu treba učiniti nezavisnom od svakog uticaja i djelovanja države. Ovdje ćemo dati kratak pregled teorijskih modela kulturne politike.

Teorijska raznolikost modela kulturne politike jednim dijelom proizlazi iz raznolikosti kriterija na osnovu kojih ih razvrstavamo. Ipak, većina modela kulturne politike određena je načinom na koji razumijevamo ulogu kulture u društvu<sup>1</sup>.

---

1) Vraneš, Zorana, *Strateška dilema kulturnih politika: direktna kontrola ili odvajanje od političkog procesa*, Zavod za proučavanje kulturnog razvoja. 2011/130. str. 129.

Branko Prnjat<sup>2</sup> smatra da karakter modela kulturne politike proizlazi iz karaktera same države. Odnos države prema kulturi, po Prnjatu, možemo svesti na dva modela: prvi model počiva na stanovištu da je zbog državnih interesa dozvoljena intervencija države u polje kulture i umjetnosti u vidu cenzure i raznih vidova represije. Drugi model počiva na pretpostavci da umjetnici moraju djelovati slobodno, te da je bilo kakva cenzura i represija prema kulturi i umjetnicima nedozvoljena jer negira suštinu umjetnosti. Te modele, po Prnjatu, možemo odrediti kao *autoritarni* i *demokratski* model kulturne politike.

*Autoritarni model kulturne politike* karakteriše podređenost kulture državi. Po ovom konceptu, država planira razvoj kulture u cjelini i odlučuje o prioritetima, te usmjerava, politikom finansiranja i ideološkim ograničavanjima, umjetničko stvaralaštvo. „Ovaj model karakteriše se jednosmjernom zavisnošću kulture od države. Autoritarni model vodi očuvanju, konzerviranju jedne institucionalizovane kulture“.<sup>3</sup> Ovaj model se održava prvenstveno putem cenzure. Politički se valorizuje kulturno naslijeđe, pri čemu se uklanjaju ili uništavaju mnoge vrijednosti stvorene u prošlosti, ukoliko ne odgovaraju današnjim političkim ciljevima i interesima. U totalitarnom društvenom kontekstu umjetnicima se posvesužava prostor za stvaralaštvo. Poruke umjetničkih djela unaprijed su zadane, tako da je svaki oblik kritike društvene stvarnosti nemoguć. *Autoritarni model kulturne politike* počiva na uvjerenju da je kultura moćno sredstvo uticaja na odgoj građana, na formiranje njihovih moralnih stavova, na proces političke socijalizacije. Politički gledano, kultura i umjetnost često su izvor opasnosti za stabilnost društva i vlasti. To su osnovni razlozi zašto država i vladajuća elita žele kontrolirati umjetnost i umjetnike. Snažnoj državi potrebna je umjetnost koja će joj služiti. *Autoritarni model kulturne politike* pretpostavlja državu koja zahtijeva podaništvo umjetnika. Totalitarna država teži da izgradi sistem uticaja na umjetnike koristeći se zabranama i cenzurom. Umjetnici ne smiju kritički propitivati vladajući sistem vrijednosti.

*Demokratski model kulturne politike* odlikuje, smatra Prnjat, „ukidanje cenzure i sloboda stvaranja; delovanje tržišta u najvećem delu kulture; ostvarenje prava na kulturu kao dela ljudskih prava itd.“.<sup>4</sup> Prnjat upozorava<sup>5</sup> da se u okviru ovog modela javlja negativno djelovanje tržišta, što za posljedicu može imati više ili manje grubu komercijalizaciju kulture. Često dolazi do pada kvalitete na račun prodaje i pretvaranja kulturnog dobra u

2) Prnjat, Branko. *Uvod u kulturnu politiku*. Novi Sad: Stylos, 2006, str.69-85.

3) Prnjat, Branko. *Uvod u kulturnu politiku*. str.77.

4) Prnjat, Branko. *Uvod u kulturnu politiku*. str. 79.

5) Prnjat, Branko. *Uvod u kulturnu politiku*. str.80.

robu. Prnjat razlikuje dvije vrste demokratskog modela kulturne politike. U Evropi je, po njemu, prisutan demokratski model kulturne politike, koga karakteriše državna briga za kulturu i finansiranje iz državnih budžeta; dok je u SAD prisutan demokratski tržišni model kulturne politike sa dominantnom ulogom tržišta.

Vesna Đukić<sup>6</sup> ističe da modele kulturne politike treba razlikovati po tome da li je nosilac kulturne politike vladino ili paradržavno tijelo. Stoga Đukić smatra da treba razlikovati *državne i paradržavne modele*<sup>7</sup> kulturne politike. Pored ova dva modela Đukić razlikuje i *liberalni i tranzicioni model kulturne politike*.

*Državni model kulturne politike* nastaje kao sastavni dio procesa formiranja nacionalnih država krajem 18. vijeka. Tada države uspostavljaju ministarstva, državna tijela i druge organe koji konstruiraju instrumente za provođenje kulturne politike. Mogli bismo reći da je državni model kulturne politike danas najbliži konkretnoj kulturnoj politici koju provodi Francuska. Francuska kulturna politika počiva na težnji da kulturni sadržaji budu dostupni svim građanima. Ovaj model kulturne politike karakterizira hijerarhijska struktura upravljanja od državnog centra ka periferiji. Vesna Đukić upozorava da je „*rizik ovog modela...opasnost od prekomernog političkog mešanja i/ili kontrole države nad stvaralaštvom, zbog čega savremene praktične politike pribegavaju nizu praktičnih rešenja za ublažavanje rizika...*“<sup>8</sup>

U okviru državnog modela kulturne politike možemo razlikovati tri podmodela<sup>9</sup>: a) državni birokratsko-prosvetiteljski model kulturne politike, b) državni-prestižno-prosvetiteljski model kulturne politike i c) nacionalno-emancipatorski model kulturne politike. Zajedničko je svim podmodelima da je ključni subjekt i nosilac kulturne politike država i njezini organi.

*Paradržavni model kulturne politike* – karakterizira činjenica da sektorom kulture autonomno upravlja stručno tijelo u formi savjeta za kulturu ili umjetničkog savjeta. Dakle, država i državni organi prenose odgovornost upravljanja sektorom za kulturu na nezavisna tijela čiji su članovi ugledni umjetnici i kulturni radnici. Prednost ovog modela u odnosu na državni model

---

6) Đukić, Vesna, *Država i kultura-studije savremene kulturne politike*, Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju Fakultet dramskih umjetnosti. 2010, str. 98.

7) Usp:Đukić, Vesna, *Država i kultura-studije savremene kulturne politike*, Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju Fakultet dramskih umjetnosti. 2010.; Dragičević Šešić, Milena i Stojković, Branimir. *Kultura - menadžment, animacija, marketing* (peto izdanje) Beograd:Clio. 2007.; Tomić, Zorica. *Kulturna politika i politike identiteta*. Beograd: Megatrend univerzitet. 2009.

8) Đukić, Vesna, *Država i kultura-studije savremene kulturne politike*. str.101.

9) Dragičević Šešić, Milena i Stojković, Branimir, *Kultura - menadžment, animacija, marketing* (peto izdanje), Beograd:Clio. 2007. str. 36-39.

kulturne politike ogleda se u političkoj nezavisnosti savjeta za kulturu, pa i u tome što se odluke donose bliže građanima. Za ovaj model je bitno da se precizno utvrde nadležnosti državnih i paradržavnih tijela.

*Liberalni model kulturne politike* – karakterizira autonomija kulture i umjetnosti u odnosu na državu. Naime, država i njezini organi ne miješaju se direktno u sektor kulture i umjetnosti. Vjeruje se da autonomija umjetnosti predstavlja jednu od njenih suštinskih odrednica. Bitna odlika ovog modela je i tržišna valorizacija kulture. Obično se kao primjer ovog modela navode Sjedinjene Američke Države. Pored toga što se država direktno ne miješa u sektor kulture, ona u ovom modelu indirektno utiče na cijelu oblast prije svega poreskom politikom, koja omogućava da poreski obveznici budu oslobođeni poreza ako ulažu u razvoj kulture i umjetnosti. Zato za ovaj model kulturne politike značajnu ulogu imaju fondacije koje finansijski podržavaju neprofitno orijentisano umetničko stvaralaštvo i klasične institucije kulture poput muzeja, biblioteka, pozorišta itd. Najveći rizik liberalnog modela kulturne politike jeste komercijalizacija umjetnosti.

*Tranzicioni model kulturne politike* – karakterizira zemlje koje se nalaze u tranziciji državno-političkog sistema. Kao što je poznato, tranziciju na teorijskoj razini karakterizira prelazak iz jednopartijskog sistema u višepartijski politički sistem, iz planske ekonomije u tržišnu ekonomiju, iz društvenog vlasništva u pluralitet vlasništva, iz totalitarnog uređenja u demokratsko uređenje itd. Tranzicija zahvata i sektor kulture i umjetnosti: mijenja se vlasnička struktura, nadležnost za kulturu se decentralizira, budžet prestaje biti jedini izvor finansiranja, uvodi se model pluralnog sufinansiranja (projektno sufinansiranje, donacije, sponzorstvo, tržišno poslovanje itd.), kultura se prestaje poimati isključivo kao potrošač nego se počinje razumijevati kao faktor razvoja i socijalne kohezije, dolazi do izmjene zakonodavstva itd. Osnovna karakteristika ovog modela sadržana je u tome što su kultura i kulturna politika u posttotalitarnim zemljama u tranziciji i dalje „*duboko zavisne od starih modela kulturne politike i organizacije sistema institucija, a s druge strane, od iskazanih zahteva demokratski orijentisanih intelektualaca, okrenutih uglavnom pitanjima nacije i nacionalne kulture,*”<sup>10</sup>.

### **Između državnog paternalizma i tržišnog fundamentalizma**

Rezimirajući navedene modele kulturne politike možemo zaključiti da se svi modeli i podmodeli konstituiraju u odnosu na suštinsku dilemu: treba li, s jedne strane, sektor kulture i umjetnosti prepustiti dominantnom upravljanju države i njezinih organa, ili, s druge strane, kulturu treba učiniti nezavisnom

10) Dragičević Šešić, Milena i Stojković, Branimir, *Kultura - menadžment, animacija, marketing*, str. 39-40.

od svakog uticaja i djelovanja države. Mišljenja smo da se navedeni modeli kulturne politike mogu svesti na dvije koncepcije kulturne politike.

Vesna Đukić ističe da se ove dvije koncepcije suštinski razlikuju po tome da li država protežira javni interes ili tržište<sup>11</sup>. Naime, pitanje je da li se država treba koncentrirati, s jedne strane, na javni interes, tj. na zadovoljavanje i razvoj kulturnih potreba i interesa građana u skladu sa vrijednostima i ciljevima koji su javno prihvaćeni, odnosno, na rješavanje problema u kulturipomoću instrumenata kulturne politike (ekonomskih, pravnih, političkih, organizacionih), ili, država, s druge strane, treba prepustiti kulturu tržišnoj regulaciji i formuliranju kulturnih interesa i potreba građana kroz ponudu i potrošnju.

Prva koncepcija kulturne politike (koja, dakle, obuhvata varijacije državnog i paradržavnog modela) počiva na stajalištu da je kultura značajan faktor u očuvanju i afirmaciji nacionalnog, etničkog, građanskog, državnog identiteta, te u procesu perpetuiranja tog identiteta. S obzirom na značaj kulture i umjetnosti za građane i društvo, država je uvjerena da upravo ona treba upravljati sektorom kulture. Država formuliše i model kulturne politike i strateške odrednice kulturnog razvoja zajednice. Ova koncepcija kulturne politike pretpostavlja da se kultura dominantno treba finansirati iz državnog budžeta. Finansijska ovisnost o državnim sredstvima povećava mogućnost političkog uticaja na kulturu, što u praksi lako može dovesti do instrumentalizacije i ideologizacije kulture.

Druga koncepcija kulturne politike (obuhvata liberalni model kulturne politike i djelomično tranzicioni model) počiva na tezi da se država ne treba miješati u kulturni razvoj, odnosno da kultura treba biti autonomna. Zastupnici ovog modela vjeruju da društvo ima najveću „korist“ od kulture i umjetnosti ako su one autonomne i nezavisne od države. Naime, ukoliko je kultura neovisna o finansiranju (isključivo) iz državnog budžeta, ukoliko se odlučivanje o kulturi ne odvija samo u državnim i paradržavnim tijelima, ukoliko je država vrednosno neutralna prema umjetničkim djelima i kulturnim sadržajima –tada je jedino i moguća autonomija kulture. Ukoliko su umjetnost i kultura autonomni i neovisni o državi i njenim organima, njihov značaj za društvo se povećava. Autonomija kulture omogućit će i poticati kritičku dimenziju kulture. Kulturi i umjetnosti je, naime, imanentan kritički odnos prema stvarnosti, one dovode dominantne društvene i političke vrijednosti u pitanje, one potiču raspravu i dijalog, te podrivaju prihvaćeni poredak i ustaljene konvencije. Međutim, prvi uslov koji će omogućiti kritičku dimenziju kulture jest upravo njena autonomija.

---

11) Đukić, Vesna, *Država i kultura-studije savremene kulturne politike*, str.113.

Svaka od ove dvije koncepcije kulturne politike, dva pristupa kulturi „*ima svoje prednosti i mane*“<sup>12</sup>. Državno upravljanje kulturom stvara ovisnost kulture o državnim finansijama, te, kao što smo rekli, smanjuje autonomiju kulture, tupinjezinu kritičku oštricu, te stvara realnu mogućnost za njenu ideološku, političku i/ili nacionalističku instrumentalizaciju. Međutim, državno upravljanje kulturom omogućava utvrđivanje javnog interesa i sprečava komercijalizaciju kulture i njeno pretvaranje u robu na tržištu. Naravno, postavlja se pitanje kako će kultura, oslobodivši se od državnog uticaja, ostati autonomna, ako postane zarobljena tržištem i tržišnim odnosima.

Kao (lažna) dilema postavlja se pitanje: da li je manja šteta da kultura bude „ovisna“ o državi ili o tržištu. Ukoliko država upravlja sektorom kulture, ukoliko ona utvrđuje kulturnu politiku i dominantno finansira ustanove i organizacije kulture, postoji opasnost od političke i ideološke instrumentalizacije kulture. S druge strane, ukoliko je kultura neovisna o državi, aposve je prepuštena tržišnim odnosima, postoji opasnost od njezine grube komercijalizacije i pretvaranja svih kulturnih sadržaja u puku robu.

U situaciji ambivalentnih globalnih društvenih procesa, u kojima se kao imperativ postavlja teza o neophodnosti očuvanja kulturne raznolikosti i afirmaciji interkulturalnog dijaloga, kao realan izazov nameće se konstituiranje adekvatnog modela kulturne politike. Model kulturne politike u nekoj konkretnoj zajednici formira se u zavisnosti od političkih, socijalnih i kulturnih specifičnosti te zajednice. Također, nužno je pri formiranju kulturne politike pronaći mjeru kojom će se omogućiti djelovanje države u zaštiti javnog interesa (uz očuvanje autonomije kulture), ali i izlazak, jednim dijelom, kulture na tržište (kulturni turizam, kulturne i kreativne industrije), uz konstantan oprez s obzirom na opasnosti od komercijalizacije. Dakle, konkretna kulturna politika će ovisiti o specifičnostima zemlje u kojoj se formira i kombinovat će elemente obje koncepcije, čuvajući se političke i ideološke instrumentalizacije, odnosno, ukidanja autonomije kulture i njene komercijalizacije i tržišnog reduciranja. Ono što ne trebamo zaboraviti jeste činjenica da svaka kulturna politika za svoj osnovni cilj treba imati stvaranje uslova da kultura postane dostupna svim građanima, odnosno, da njene ključne aktivnosti trebaju biti usmjerene ka razvoju kulturnih potreba i navika stanovništva.

---

12) Vraneš, Zorana, *Strateška dilema kulturnih politika: direktna kontrola ili odvajanje od političkog procesa*, str. 129.

## LITERATURA

**Bell, David and Oakley, Kate**, *Cultural Policy*, London & New York: Routledge, 2015.

**Cvjetičanin, Biserka**, *Kultura u doba mreža, Ogledi o kulturnoj politici*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 2014.

**Dragojević, Sanjin**, *Kulturna politika: europski pristupi i modeli* (doktorska disertacija), 2006.

**Dragićević Šešić, Milena i Stojković, Branimir**, *Kultura - menadžment, animacija, marketing*-(peto izdanje) Beograd:Clio. 2007.

**Dukić, Vesna**, *Država i kultura-studije savremene kulturne politike*, Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju Fakultet dramskih umjetnosti. 2010.

**Jelinčić, Danijela-Angelina**, *Abeceda kulturnog turizma*, Zagreb: MEANDARMEDIA, 2008.**Prnjat, Branko**, *Uvod u kulturnu politiku*, Novi Sad: Stylos, 2006.

**Vraneš, Zorana**, *Strateška dilema kulturnih politika: direktna kontrola ili odvajanje od političkog procesa*, Zavod za proučavanje kulturnog razvoja. 2011/130.

**Tomić, Zorica**, *Kulturna politika i politike identiteta*, Beograd: Megatrend uniniverzitet. 2009.

**Trozbi, Dejvid**, *Ekonomika kulturne politike*, Beograd: Clio. 2012.